prethodno priopćenje / preliminary communication
DOI: 10.61305/2303-7008.2024.12.1-2.131
Received:20.05.202.
Accepted:24.06.2024.

KROZ PUTEVE MAHMUTĆEHAJIĆEVOG GRAĐENJA SMISLA

Senadin LAVIĆ
Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Sarajevu

ABSTRACT

U ovome tekstu se prezentiraju neki od istraživačkih uvida u radove Rusmira Mahutćehajića koji se tiču bosanskog identiteta, komparativnih konfiguracija kulturnih formi, dezavuiranja etnopolitike, otvaranja vidika bosanske povijesno-kulturne pluralnosti, kulturnog dogmatizma interpretatora i zalaganja za dijalog o svim zamislivim pitanjima ljudskog postojanja. Sasvim je očito da postoje sagovornici koji se ne mogu osloboditi zatočenosti u umišljaje definitivne "istine" ili zaokruženog "govora". Stoga je od izuzetne važnosti svako zalaganje za očuvanjem otvorenog komunikativnog procesa razgovaranja s kompetentnim i argumentaciono osposobljenim sagovornicima koji su svjesni da se dijalog između racionalnih ljudskih bića nikada ne može završiti.

Ključne riječi: bosanstvo, antibosanstvo, andrićevstvo, Bosna, sloboda, religijska pluralnost.

THROUGH THE WAYS OF MAHMUTĆEHAJIĆ'S CONSTRUCTION OF MEANING

This article presents some of the research insights into the works of Rusmir Mahutćehajić concerning Bosnian identity, comparative configurations of cultural forms, disavowal of ethnopolitics, opening up the horizons of Bosnian historical and cultural plurality, cultural dogmatism of interpreters and advocacy for dialogue on all conceivable issues of human existence. It is quite obvious that there are interlocutors who cannot free themselves from being imprisoned in the imagination of a definitive "truth" or a rounded "speech". Therefore, any advocacy for preserving an open communicative process of conversation with competent and argumentatively trained interlocutors who are aware that dialogue between rational human beings can never end is of utmost importance.
Keywords: Bosnianness, anti-Bosnianness, Andrićism, Bosnia, freedom, religious plurality.

Senadin LAVIĆ

O antibosanstvu

Na javnom skupu u Mostaru 11. januara 2017. godine, kada se govorilo o Mamhmućehajićevoj knjizi *Andrićevstvo*, mogle su se čuti korisne riječi o zloupotrebi Andrićevog djela.[1] Tako je Krsto Mijanović u uvodnom govoru podsjetio: "Knjiga '*Andrićevstvo: Protiv etike sjećanja*' prvo je cjelovito kritičko preispitivanje ideologijskih čitanja, tumačenja i korištenja književnoga djela Ive Andrića u nacionalističkim, orijentalističkim i kulturno-rasističkim odnosima prema Bosni, bosanstvu i bošnjaštvu.".[2] U razgovoru su diskutirali Nerin Dizdar, Senadin Lavić, Mirsad Kunić, Sanjin Kodrić, Vahidin Preljević i autor Rusmir Mahmutćehajić. Dan poslije ovoga skupa pokrenuta je destruktivna negacija i ponižavanje govornika, jedan vid barbarske lomače za "heretike" neistomišljenike, što se moglo pratiti u spinovanim vijestima koje su pokrenuli opskurni portali desnice i digli ih vertikalno iz lokalne pustoši duha do medija u Beogradu[3] i Zagrebu, a onda su se pojavili vrli intelektualci i kao slučajno zalijepili na spinovane bljuvotine i koristili ih kao "istine" kojima su govornike na toj mostarskoj promociji pretvorili u opasne ličnosti, negatore veličine nobelovca, nestručne govornike koji ne znaju šta pričaju. Posebno je bio "nadahnut" Josip Mlakić sa svojim tumačenjem javne promocije u kojem nije uspio da se sačuva od dogmatskog diviniziranja opusa Ive Andrića, gotovo prijeteći da se o tome djelu nema više ništa novo reći, a ponajmanje kritičko-analitički.[4] Tragikomično je da Mlakić govori o Mahmutćehajićevoj knjizi koju nije ni pročitao ni vidio, što znači da radi po "partijskom zadatku" i "naredbi" – njega interesiraju govornici koji govore nedozvoljene kritičke misli. Mlakić u svojim eskapadama slijepo slijedi likove I. Lovrenovića i M. Jergovića kao nesumnjive autoritete izricanja vječne istine o Andrićevom književnom djelu!

U nekoliko dana učesnici tribine doživjeli su sve ono što od 19. stoljeća doživljavaju ljudi Bosne. Podmetanje rečenica koje se nisu izgovorili,

1 Mahmutćehajić, Rusmir (2015). *Andrićevstvo. Protiv etike sjećanja*, Beograd: Clio.

2 https://bljesak.info/kultura/flash/andricevstvo-protiv-etike-sjecanja-knjiga-koja-je-uzbudila-duhove-i-u-mostaru/182908

3 Siniša Tutnjević je u izjavi za beogradsku Politiku odmah vulgarizirao promociju do najvećeg besmisla i nije zaboravio da Andrića označi sintagmom "srpski nobelovac". (https://www.politika.rs/sr/clanak/371985)

4 https://www.dnevnik.ba/kolumne/bal-vampira-u-mostarskom-centru-za-kulturu-2500242

pogrešno razumijevanje onoga što se izgovorilo – a sve to da bi se ponovo pravdali pred nametnutim "mjerilima" za "male" bosanske govornike – bilo je dio metoda destrukcije svakog govora o Bosni koji hoće da izbjegne nametnuti obrazac orijentaliziranog, desupstancijaliziranog i ideologiziranog uma kao supstituta za bosansko mišljenje. Tako su "branioci svetog Ive Andrića" ponovo razotkrili "sporne" teze govornika koji su se usudili da skrenu s pravog i dozvoljenog puta interpretacije nekih dijelova književnikovog opusa. Naravno, ovdje treba ponoviti još jednom da je književni opus Ive Andrića iskorišten i zloupotrijebljen za velikosrpski, antibosanski projekt demoniziranja muslimana i svođenja Bošnjaka na Turčijat. Upravo oni koji su namjerno krivo tumačili Andrićevo djelo i koristili ga za nacijske mitove, srozali su vrijednost književnosti i interpretacije književnog djela zarad velikosrpske ili velikohrvatske hegemonijske ideologije, te je pretvorili u skup sparušenih dogmi u kojima je interpretacijska misao davno prestala. Književno djelo je služilo za opravdanje spornih ideologija velikodržavnog hegemonizma.

Iz toga ugla posmatrajući, svaki racionalno sposoban posmatrač dolazi do fenomena "kulture obmane" u kojoj se vidi kako mnogi govornici i tumači vole da izmišljaju laži, fabriciraju podvale, izmišljaju događaje, podmeću falisifikate, konstruiraju lažne povijesne tokove, a onda ih drugi prenose, a neki treći poslije njih ponavljaju kao istine. Najednom vidimo da takvima uopće ne trebaju činjenice, jer im gode obmane i laži. Takvi su čuvari andrićevstva! Objelodanjuje se da živimo u neprosvijećenoj sredini u kojoj se još uvijek nije pojavio samosvjesni građanin, slobodni govornik. Poslije govora o Andrićevom djelu u kandžama "andrićevstva", pojavljuje se fenomen koji zavređuje svu istraživačku pažnju, naime, fenomen *antibosanstva* kojim je bosanski identitet potapan tokom posljednjih 200 godina povijesnog događanja. Suočavanje s antibosanskom ideologijom i politikom otvara odgovorno intelektualno putovanje raskrivanja i promišljanja, koje je zalog budućeg odnosa prema svijetu i životu.

Većina slobodnomislećih aktera povijesnog događanja više ne pristaje da ideološki motivirane *fake news* određuju naše ponašanje, govorenje, mišljenje ili da cjelokupan bosanski potencijal mišljenja drže u opasnoj zatočenosti i strahu. U Bosni je danas vidljivo povijesno sabiranje iskustva u kojem se prepoznaju dvije primarne linije ili struje antibosanske ideologije, koje su postale glavni tokovi politike i kulturnog djelovanja.

Prva linija je ona *izvanbošnjačka i izvanbosanska hegemonijska linija*

destruiranja bosanskog i bošnjačkog identiteta, koja se javlja kao nacionalni projekt srpstva i hrvatstva. Ona je, naprimjer, vidljiva u tekstovima i politikama od 19. stoljeća i ispoljava se kao antimuslimanstvo, antibošnjaštvo i tretiranje Bosne kao "povijesnog krajolika", koji sa strane treba definirati nekom superordiniranom definicijom pod čijom težinom bosanstvo mora nestati. Za te svrhe služili su najsramniji znanstveni falsifikati koji su se plasirali kroz sisteme obrazovanja, vojni pohodi, zločinački progoni i genocid.

Druga linija je ona *unutarbošnjačka samoobmanjujuća linija* krivotvorenja vlastitog bosanskog identiteta u kojoj se prepoznaje trag neodgovornosti, neobrazovanosti, populizma i primitivnosti. Ova linija pokazuje da dio bošnjačke svijesti nije u stanju da percipira bosansku osnovu postojanja, da nije u stanju da, naprimjer, prepozna radove Safeta Krupića, Tajiba Okića, Kasima Prohića, književnost Derviša Sušića, Maka Dizdara, M. Selimovića i Seada Mahmutefendića ili likovnu magiju Mersada Berbera, Safeta Zeca i Halila Tikveše. O najvažnijim temama Bosne i njezinih ljudi danas govore, a bolje reći brbljaju, sporni govornici reducirani na neku ideologiziranu "suštinu".

Gotovo da je nepojmljivo do koje je mjere kod Bošnjaka nestalo odgovornog političkog *bosanskog uma* u određenim povijesnim dionicama borbe za Bosnu i njihov opstanak u njoj. Navedeni su da preko religijskih obrazaca eksponiraju svoje kulturno-povijesno postojanje i da pritom ne uspijevaju da se izdignu iznad deskripcija svijeta, koje producira religijska svijest pod plaštom etnopolitike. Potpuno je zakočena procesualnost postojanja narodnog bića u povijesti (realnom vremenu) i bosanskom prostoru, temporalna i spacijalna dimenzija egzistencije, i čini se da je izvanpovijesno postojanje nametnuto kao mimikrijski modalitet "disanja", samog života narodnog bića, a to znači da se u njemu nije još uspio razviti individualni govor i oslobođeno mišljenje.

Razmjeri antibosanstva postali su gotovo nepojmljivi, nepregledni, iracionalni. Čini se da nema kraja tim skarednim sadržajima i formama. Šire se na sve strane. Unutar stravičnog antibosanskog modela prepoznajemo pokušaje da se opravda ono što je iracionalno, što proturječi normalnosti ljudskog života, što nas izbacuje iz ljudske kože i što nas svodi na ideološku nakazu slijepu za humanu mogućnost zajedničkog življenja ljudi. O Bosni govoriti neprimjereno, zlonamjerno, krivotvoreći činjenice, s mržnjom, *vulgarly* – postalo je uobičajeni

manir ciničke antibosanske strategije. Stoga antibosanski govor današnjice vrhuni u pervertiranoj tehnici "normalizacije nenormalnog". Tome posebno doprinosi udaljenost ili odvojenost Bošnjaka od Bosne i bosanskog identiteta, koja se supstituira metafizičkim konstrukcijama u kojima se otkriva bestemeljnost i dezorijentiranost jedne narodne grupe.

Na sve strane, s razlogom ili bez razloga, pojedinici ili organizirane političke interesne grupe pokušavaju falsificirati sliku Bosne i predstaviti je drugima u evropskom prostoru. Tako jedni pokušavaju kazati da Bosna nikada nije bila država ili bilo kakva političko-pravna činjenica – ona je tek nastala u Dejtonu! Može li se nametnuti i može li se prihvatiti od strane čovjeka nešto što je nenormalno, neistinito, lažno, nemoralno? Odgovor je – može! Ali to ne znači da je to postalo normalno, ljudsko i istinito, nakon što se nametnulo nekim pothvatom sile ili obmane. U ovome času desetine i desetine ljudi radi na proizvođenju "nove povijesti", koja će ući u opseg historije kao nauke o prošlosti i koja će jednog dana biti predstavljena kao *istina*. Oni nastavljaju intencije rata protiv Bosne postratnim sredstvima. Sada ne smijemo, ni u kojem slučaju, zaboraviti na upozorenja R. Barthesa i Hayden Whitea da je historija bliska fikciji u nekim svojim dijelovima.

Profesor Rusmir Mahmutćehajić pristupa bosanstvu i Bosni preko istraživanja zlokobne strukture antibosanstva kao poricanja Bosne, bosanstva i bošnjaštva. Etničko-religijske isključivosti, neka vrsta "plemenske" samodovoljnosti, naturene su na biće bosanstva povijesnim tokovima kao nacijski projekti koji ga suštinski negiraju i sklanjaju s lica povijesti. O bosanstvu mogu govoriti i misliti na suštinski način samo slobodni ljudi. Stoga Mahmutćehajić vjeruje da je sloboda moguća samo u "pojedinačnom jastvu" ("osvojenju sebe", "povratku sebi") koje se vraća sebi iz progona u stranost ili tuđe predstave. Pritom, Mahmutćehajić jasno kazuje da ne misli svijet i čovjeka bez Boga i istine, da ne napušta sadržaje tradicionalne svete mudrosti i kombinira ih sa savremenim znanjima u sretnom povezivanju filozofije religije i političke filozofije. U svome izricanju on polazi od stare jezgre Sarajeva kao centra oko kojeg su vidljivi različiti znakovi i putovi ka Bogu. On će reći: "*Sarajevska religijska pluralnost uspostavljena je u svom raskošnom obliku u šesnaestom stoljeću. Nečeg sličnog tada nije bilo nigdje u Evropi izvan Osmanskog sultanata...*".

Ljudi su sistemski priviknuti na "krive predstave" o sebi i drugima.

S njima se može manipulirati preko sistema obrazovanja, medijskog ciničkog sistema konstruiranja informacija, političkih ideologija i tako redom. Mahmutćehajića interesira zašto je bosanska misao potisnuta u 19. stoljeću. Šta se desilo s bosanstvom ili bosanskom političkom mišlju? Nema potiskivanja misli a da to nije protiv cjeline njenog nositelja. Iza potiskivanja se otkriva nasilje u strašnim oblicima. Sjećanje i osvješćivanje tog procesa pomaže nam da se sabiremo i smirujemo. Pritom, ljudsko tijelo je omeđeno, ali u sjećanju nadilazi svaku granicu prostora i vremena, te mase i energije – imaginacijski nadilazi granice fizikalnog.

Za ostvarenje cilja demaskiranja antibosanstva u monarhističkom i komunističkom periodu dominacije Jugoslavije nad Bosnom, Mahmutćehajić strpljivom preciznošću secira dogme i tabue nakupljene povijesno oko bosanstva u vidu "plemensko"-etničkih konstrukcija, koje dominiraju povijesnim sadržajem kao jedine mogućnosti postojanja. Takav kolektivistički sklop djelovanja prognao je misao, sliku, glas o Bosni i apriori ga proglasio iluzornim, nestvarnim i nepotrebnim, jer se radi o nečemu "nestvarnom" i "nepostojećem". S druge strane, autor nas podsjeća na esencijalnu crtu izgona i iseljavanja iz bosanstva. Iseljavanje muslimana iz bosanskog povijesnog krajolika jeste njihova povijesna zla kob. Pod imenom *muslimani* Mahmutćehajić vidi inačicu "mireći ljudi", uključeni u cjelinu postojanja povezanu mirenjem (islam) s Mirom (al-Salam). Autor demonstrira važnost mislilačkog političkog pristupa bosanskom biću uz stalno korištenje tradicijskih znanja te savremenih filozofskih i znanstvenih propozicijskih sistema.

Oko Bosne i njene povijesti razvijen je *bauk bosanstva*. Ako bi ljudi Bosne postali politički narod, onda nacijske konstrukcije srpstva i hrvatstva ne bi bile ostvarive. Autor kazuje: "Zato su poricanja Bosne, kao imena za moguće političko osvješćenje njenog naroda, primila brojne sadržaje..." Predstave Zbilje uzdizane su nad Nju. "Vrijeme i prostor Bosne držani su u kliještima antibosanstva kao gradivnog činitelja nacijskih teleologija srpstva i hrvatstva". U bauk bosanstva, između ostalog spada poricanje muslimanstva. Tako, naprimjer, Petar Kočić govori 1911. kako je islam "nešto tako tuđe, tako daleko, tako azijsko i nesvojstveno slavenskoj duši i bogumilskim poimanjima koje je do tada odvojeno ispovijedalo". Muhammed (Hval) i Kur'an (Učenje) su dio povijesnog bosanskog bića – u ovim imenima Mahmutćehajić podrazumijeva povijesnu i duhovnu (svetu) dimenziju bivstvovanja, kada ih izgovori u bosanskom jeziku i duhovnom iskustvu muslimana.

Očigledno je da se današnjica suočava s teškoćama razumijevanja svetih tradicijskih znanja u modernim ideologijskim konstruiranjima u kojima su prostor i vrijeme zgužvani, krivotvoreni i falsificirani.

U teološkim konstruiranjima papskog kršćanstva muslimani ne mogu imati počelno utemeljen odnos s Bogom. Bosanska misao podrazumijeva uključenost Evenđelja u povezanost s trajanjem Bosne. U muslimanskim vidicima ta istina je zamračena. U 19. stoljeću počinju nacijska osvješćivanja južnoslavenskih naroda. Pritom, najgore prolaze *agarjani* – muslimani, sljedbenici vjesnika Hvala. U kršćanskim vidicima to ime je pogrdno. Korijen mu je Hagara ili Hadžera, ime koje nosi supruga vjesnika Ibrahima i majka vjesnika Ismaila. Ona se u muslimanskom nasljeđu smatra dalekom pramajkom vjesnika Hvala.

Društvena stanja nastaju u historijskom toku kao rezultat ljudskih interesa i intencija. Bošnjaštvu se pridodaje muslimanstvo u procesu tog trajanja i ono čini bošnjaštvo pluralnim. Imenovanje Bošnjaka imenom "Turci" podrazumijevalo je i proizvodilo proces njihovog otkidanja od Bosne i bosanstva. Oni su time bili obilježeni kao nešto strano, što ne pripada ovome prostoru. Već je za V. S. Karadžića Bosna i bosanstvo problem za koncept integriranje u ideologiju srpstva. Hercegovina je, naprimjer, regija u Bosni koja kao dio treba krivotvoriti cjelinu i potisnuti je iz svijesti bosanskih ljudi. Stoga je unutar konstruiranog *bauka bosanstva*, kao antibosanskog destruiranja Bosne, pitanje *bosanske nacije* tabuizirano. Odbijanje bilo kakve mogućnosti postojanja bosanstva od strane integrirajućeg srpstva i hrvatstva već je nagovještaj genocidnog zlodjela. U Bosni su antibosanski projekti išli na fragmentaciju, to jeste otkidanje od imena Bosna velikih regija, a istovremeno su na drugim stranama, kod prvih susjeda, pod ime Srbija i Hrvatska "podvođeni" prostori i regije koji nikada nisu bili pod tim imenom. Tako se provodilo jezičko (znakovno, semiotičko) razaranje imena Bosna u spacijalnoj sferi. U tome Bosna "nema" supstancu, povijesno politički sadržaj, ona je prazna pa joj se mora dodati ili "učitati" sadržaj srpstva i hrvatstva. Iz ovakvog polazišta kreću sve laži o Bosni. To se može pojmiti kao proces potiskivanja bosanstva, bosanske misli, znanja o Bosni.

Moša Pijade 1948. godine daje Bosni ulogu *spojnice* između srpskih i hrvatskih sporenja i time je pretvara u marginalnu pojavu bez svoje supstancije, koja se svodi na tehničko pitanje razrješenja odnosa Srbije i Hrvatske. Time se bosanstvo isključuje i Bošnjacima se ostavlja mogućnost da se opredijele za srpstvo i hrvatstvo kako bi se

"očistili" od orijentalne nečisti i zabluda. Bosansko muslimanstvo se kroz orijentaliziranje otkida od bosanske povijesti kao nešto strano, tuđe, neuobičajeno. Tako je Moša Pijade bio glasnogovornik "bauka bosanstva", a sve bosansko muslimansko naslijeđe se orijentalizira i svodi na turčijat. Pritom sasvim planski, bosansko muslimanstvo je određeno kao tuđost, ono što ne pripada ovom prostoru koji je nacijskom konstrukcijom prirođen samo srpstvu i hrvatstvu. U tom značenju Rodoljub Čolaković 1972. godine izriče stav da je nemoguće govoriti "o bosanskohercegovačkoj kulturi, pa ni o književnosti..." Ovo je Mahmutćehajić karakterizirao kao "komunističko maskiranje nacijskog anitbosanstva". Bosanski muslimani nemaju "bosanske suštine", nego je sve njihovo svedeno na turčijat i orijentalizirano kao tuđost. Bosanstvo Bošnjaka ne smije biti politički zahtjev, jer bi se time udarilo na sistem i inauguriralo pobunu protiv komunističkog rješenja nacionalnog pitanja u Bosni. Zato komunistički ideolozi neprestano negiraju i samu mogućnost postojanja bosanskog političkog naroda, a najviše priječe razvijanje te ideje među muslimanima, to jeste poimanje koncepta "bosanstva kao političkog osvješćenja", čime bi se okončalo njihovo opredjeljivanje za srpstvo ili hrvatstvo.

Mahmutćehajić polazi od toga da je muslimanstvo sadržaj bosanstva i time uvodi dijametralan stav onome koji je dominirao od 1918. do 1993. godine, odnosno "tvrdnja" da su islamizirani Slaveni samo dio nacijskih Srba i Hrvata. Isto tako, novoprobuđeno bošnjaštvo se svodilo na muslimanstvo koje je ideologijski bilo odvojeno od bosanstva. Tako je nastavljen odnos prema muslimanima kao "toleriranoj tuđosti" između srpstva i hrvatstva.

Vasa Čubrilović 1937. govori o stvaranju psihoze za iseljavanje muslimana s ovih prostora, a prostor se tumači kao "kršćanski", pa su muslimani u njemu suvišni i nepotrebni. Moraju onda iseliti, nestati. Prostor "pripada" samo Srbima i Hrvatima. U pripremljenom programu psihoze za iseljavanje naroda i razaranje bosanstva Bosne, Mahmutćehajić uočava brojne sadržaje koji pokazuju svu licemjernost nacijskog odnosa srpstva i hrvatstva prema Bosni (13 uvida). U tome sklopu, Bosna kao prostor razrješenja srpskog i hrvatskog nacijstva ima "jedini" smisao da bude okvir političkog osvješćivanja u srpstvu i hrvatstvu te jugoslavenstvu, ali ne i bosanstvu. Karađorđe 1804. govori o susretu vojski u Sarajevu koje će "za svoje otečestvo, za časni krst vojevati". Bosna ne može imati svoj bosanski narod i svoju nacijsku ideologiju. D. Mitrinović daje Sarajevu "misiju" u ideologijskom konstruiranju jugoslavenstva. Otud, pak, *bauk*

bosanstva. Nepromijenjen je odnos prema Bosni i kod komunističkih elita koje samo nastavljaju shizofreniju jugoslavenstva iz Kraljevine SHS/Jugoslavije, smatra autor. Od monarhističke do komunističke Jugoslavije Bosna je dobila ulogu da služi "jedinstvu" srpskog i hrvatskog nacijstva ili sukobu – kako je to bilo 1992. godine. Bosanski narod je kontinuirano svođen na religijsku drugost. Srpske, hrvatske i jugoslovenske elite su sve učinile da onemoguće "bosansku političku svijest". Zato je Andrićeva izmišljena slika Bosne predstavljana i poimana kao historijska realnost, kao istinita slika bosanskog bića u osmanskom periodu. Ta Andrićeva slika je mogla poslužiti za moguće destruiranje bosanskog bivstovanja, koje bi moglo pokazati vlastitu političku ontologiju u kojoj bosansko biće slobodno iskazuje sebe, potpuno neovisno od srpskog i hrvatskog nacio-imaginarija kao suštinski antibosanskog. Zato se nije dopuštalo da misija Bosne bude u *bosanstvu*, nego je Bosna reducirana na "poveznicu" ili "amortizacionu tačku" između srpstva i hrvatstva. Istina komunističkog poretka prilikom disolucije SFRJ pokazuje se u stravičnom genocidu nad Bošnjacima u Bosni i pokušaju da se Bosna definitivno pocijepa između dva hegemomijska zla.

Bauk bosanstva je neodvojiv od svekolikog konstruiranja srpsko-hrvatskog bosanstva koje iskjučuje sve ono što se podređuje toj dvojini. Bosanskim muslimanima je ostalo samo religijsko getoiziranje – paradoks bosanske orijentalistike – muslimani sami niječu sebe. Proces orijentaliziranja bosanskog muslimanstva je destrukcija bosanstva Bosne. Svaka priča o bosanstvu pojavljuje se kao povreda nacijskih kanona srpstva i hrvatstva. Zato je model svođenje kulture bosanskog muslimanstva na "orijentalne sadržaje" dominantna matrica antibosanstva. Time se sprječava bilo kakvo osvješćenje bosanstva i razvijanje bosanskog političkog subjekta. Orijentalistika je u poricanju bosanstva služila u dokazivanju njegove tuđosti. Orijentaliziranje bosanskog muslimanstva jeste "zajednički pothvat komunističkog i nacionalističkog antibosanstva" (R. Mahmutćehajić).

Zločini nad Bošnjacima, muslimanima Bosne i Srbije u 19. i 20. stoljeću bili su nekažnjeni. Osmanska vlast je u 19. stoljeću krvavo ugušila zahtjev Bošnjaka za autonomijom, a podržala zahtjeve kneza Miloša Obrenovića. Mahmutćehajić smatra da su politički zahtjevi Bošnjaka za autonomijom od strane Osmanlija posmatrani kao zahtjevi podanika koji su pstali otpadnici od vjere. Stoga je nasilje nad njima bilo *teološki* opravdano. Zločine nad "Turcima" Srbi su smatrali moralnim djelom.

Militarna ideja "istrijebiti Turke" provođena je kao model odnosa prema drugom i drugačijem. To "istrijebiti" moguće je čitati kao izdvojiti nečist, odstraniti prljavo. U tom "trebljenu" ljudi su različeni na Turke i naše, pritom je Turcima odreknuta ljudskost. Ova rasistička dogma – drugima i drugačijima se ne priznaje da su ljudi – dominira nacijskim konstrukcijama srpstva i hrvatstva tokom 20. stoljeća. Bilo koja mogućnost bosanstva se pretvara u bauk bosanstva, jer ono prijeti projektima vleikodržavnog hegemonizma. Autor dešifrira glavni sadržaj antibosanstva preko velikodržavnih ideologija srpstva i hrvatstva. U situaciji podjele naroda "po vjerozakonu", kada je religija vododjelnica "nacije", muslimani Bosne kao dio bosanstva pojavljuju se kao "teološki neprijatelj".

Tek kada je povijesni sat otkucao novu dionicu bivstovanja vidjelo se da su brojni sadržaji prethodnog rješavanja ljudskih drama, pojedinačnih i grupnih, bili nehumani i obmanjujući. Profesor Mahmutćehajić upozorava na komunističko rješenje "nacionalnog pitanja" i pokazuje da je ono ostalo zavijeno dogmatskim antibosanstvom nacijskog srpstva i hrvatstva, dakle, da je ostalo neriješeno kroz nepriznavanje bosanstva i njegovo reduciranje na etničko-religijske grupe kao konstituirajuće. Komunistički odnos prema Bosni nastavio je ideologijsko odvajanje muslimanstva od cjeline Bosne, nemoralno previđajući da "stidljiva narodnost" (J. Smodlaka) nikada nije htjela pristati da se "opredijeli" u srpstvo ili hrvatstvo pored svoga utihlog bosanstva. Nelagoda življenja u kulturnom obrascu koji negira postojanje jednog posebnog bića proizvela je brojne traume i psihička stanja za koja će biti potrebno vrijeme uzdizanja u sopstvenom bosanstvu kao povratku sebi u pluralnosti života. Bosna se ne može graditi na istim kategorijama etničko-religijske konfliktnosti koje je urušavaju, jer je bosanska paradigma etička i univerzalna – ona podrazumijeva konstitucionalni patriotizam, pluralni narod i usklađenost s glavnim pravno-političkim tokovima savremenog svijeta.

Riječ uz *Dijaloške glose*

I

U svijetu banalnosti, koji nas je potopio, potraga za razgovorom o metafizičkim, filozofskim ili teološkim pitanjima izgleda unaprijed izgubljena i uzaludna. Prosta pozitivistička intencija da se postojanje reducira na mjerljivo i opažljivo učinila je savremene forme racionalnosti

sasvim jednostranim i isključivim. Scijentistički ekskluzivizam prerastao je od 19. vijeka do danas u dominantnu zaslijepljenost idealom znanstveno-tehničkog napretka i eksploatiranja prirode razumljene kao *res extensa*.

Stupiti u dijalog s Hansom Küngom znači upustiti se otvorenu razmjenu stavova i prihvatiti mogućnost izricanja u polju kršćanskih i muslimanskih formi vjerovanja. Zanimljivo je da Küng prihvata i muslimane, i poslanika Muhammeda (Hvala) i Kur'an. A to je izvanredan humanistički osnov za komunikacijsko djelovanje iz kojeg se prepoznaje dijalog i slobodna interpretacija umnih bića. Ako se ima u vidu povijesno iskustvo Evrope u odnosima s muslimanima onda je veliki dio povijesnih sadržaja određen konfliktima koji traju do danas. Forme dijalog i kulture mira uglavnom su dolazile poslije velikih katastrofa oblikovanih metafizikama hegemonije. Sigrid Huke pokazuje kako su prožimanja kultura, religija, politika, znanja i umijeća stvorila osnovni sadržaj i strukturu današnje Evrope i kako je nemoguće misliti evropski svijet bez muslimanskog epistemičkog uticaja u kojem se prenosi iskustvo i znanje Istoka. U tom sklopu Mahmutćehajić razvija misao da "vjerovanjem čovjek nadilazi granice svog znanja". (Mahmutćehajić, 2024. p.11.)

I muslimani i kršćani pred sobom imaju interpretacijsku nepreglednost Učenja koje se dijelom obznanjuje u objavama i postaje put u vremenu ka Bogu. Mahmutćehajić ne pristaje na zloupotrebe Učenja koje mogu biti motivirane mizernim razlozima ljudske opsjednutosti voljom za moć ili pukim neznanjem. Najporaznije djelo za čovjeka je zloupotreba i krivotvorenje vjere ili opskurni pokušaji da se vjerovanje opredmeti u neki ideologijski sustav nesumnjivih istina, koje se ne smiju promišljati i kontekstualizirati.

Mahmutćehajić nastoji dezavuirati tragove orijentalizma i preći u postkolonijalni diskurs, odbaciti uvriježene predrasude o muslimanskom vjerovanju. Ne pristaje na tumačenje koje "opredmećuje pojam islam te ga zatvara u fikciju povijesti". (Ibid. 48.) Zato smatra da se Hans Küng ne "uspijeva osloboditi predrasudne predstave o islamu, pojmu koji odgovara uobičajenim određenjima judaizma i kršćanstva". (str. 49.) To ne znači da se ne vidi dobronamjernost i ljudska volja za razumijevanjem, razgovorom i znanjem. Otvoren razgovor pomaže da se orijentalističke predrasude otklone i razotkriju kao izraz "politike ekonomske i kulturne hegemonije koju su nametale evropske sile". (Ibid. 27.)

II

Povijesno-političke situacije dodira vjerovanja i politika, koje su stvorene u određenim povijesnim kontekstima, traju kao društveni procesi stoljećima i oblikuju naše svjetove interpretacija, predstava, modele života. Kako danas da se nosimo s nasljeđem Strossmayera ili Stadlera u Bosni i njihovim koncepcijama "kršćanske Evrope i Balkana". Jesu li bosanskohercegovački muslimani uopće mogli opstati u okviru koncepta jugoslavenstva? Strossmayer je naglašavao povezanost vjere i politike, kako na području Hrvatske, tako i šireg evropskog područja, tako da je kršćanstvo bitna odrednica ukupnog evropskog identiteta. On je 1876. godine, naprimjer, pisao Memorandum Ruskoj vladi u kojem je naglasio ovu misao o identitetu obrazlažući je kroz potrebu da se Turke protjera iz "kršćanske Evrope". U ovom Memorandumu Strossmayer je napisao kako su Osmanlije "po svojoj vjeri i zakonu apsolutno nesposobni da budu na čelu kršćanskim narodima, jer povlasticama same vjere, koja je kod njih ujedno i građanski zakon, to jest po božanskoj i nepromjenljivoj, kako oni misle, odredbi samo su sljedbenici Korana pozvani da gospoduju, da ljenčare, da uživaju i da se izgredima svakakvih poroka troše ili da se neprestano razdražuju na svaku okrutnost i barbarluk protiv nesretnih kršćana. Koran uči da su kršćani, po apsolutnoj božjoj volji, zanauvijek osuđeni da budu robovi te da život, slobodu i radinost svoju neprestano žrtvuju volji i hiru svojih gospodara. Ropstvo je u drugim zemljama i narodima djelo ljudske volje, a kod Turaka je to božja odluka. Stoga je sudbina nesretnih kršćana u Turskoj apsolutno nepromjenljiva".

Politička manifestacija ovog promišljanja doživjela je svoj vrhunac na pitanju o budućnosti Bosne i Hercegovine, koja je postala prostor varničenja između srpske i hrvatske nacionalne ideje. Prema političkom stanovištu Josipa Juraja Strossmayera, naprimjer, nesumnjiva je pripadnost Bosne i Hercegovine Hrvatskoj, što je određeno shvatanjem iz 19. stoljeća da je ona prema "povijesnom pravu" hrvatska zemlja, a to je onda imalo uticaj na artikulaciju njegovog stava o etničkom jedinstvu katoličkog i muslimanskog, odnosno hrvatskog i bosanskog stanovništva. Glavni cilj njegove politike je pridobijanje bosanskih muslimana za hrvatsku narodnu ideju i vezanost za Zagreb.

Ili, iz nedavnog iskustva, kada sveštenici posvećuju ubice, odnosno kada dijelovi religijskih institucija direktno budu uključeni u rat između grupa. Kako onda ostvariti dijalog? Šta su izdali sveštenici i religijske institucije?

Raspetljavanje ovakvih povijesnih čvorova je stvar otvorenog dijaloga i odstupanje od krivotvorina povijesti!

Mogućnost dijalog podrazumijeva da se svaka politička koncepcija stavi u pitanje i postane predmet otvorenog razgovora, to jeste komunikacijski preduslov oslobađanja od predrasuda i ratničkih slika svijeta. Ovaj komunikacijski *apriori* je neophodno nakalemiti na povijesno iskustvo Bosne i zajedničkog života.

U povijesni košmar balkanskih primitivizama valja uvesti Küngov zahtjev da mir među nacijama podrazumijeva mir među religijama, bez dijaloga nema mira među religijama, a osnova svega je svjetska etika. U kakav ćemo tek košmar upasti ako nema jedne etike za sve ljude i dijaloga koji je održava? I na kraju, kaže Mahutćehajić, "valja se podsjetiti da je o nekom vjesničkom naslijeđu moguće govoriti istinito, a ipak mu ne pripadati. Tako govori katolički svećenik i filozof Hans Küng" (Ibid. 99.)

Svaki čovjek je dužan da oslobađa ljudskost i da je razvija. Svaki čovjek je "Božiji namjesnik u ukupnosti postojanja" (Kur'an, 2:30 i 6:156)

Crtice uz tekst knjige *Iz Jordana*

Prvi dojam čitanja teksta knjige *Iz Jordana* navodi misao na klasične meditacije iz evropske tradicije, filozofiju svijesti, izricanje mističkog iskustva vjere, poslanja, predanosti čovjeka koji je pogrješiv i koji se pouzdaje u veritativni bitak – iskaz koji kazuje da nešto *jeste* i time priziva *istinu* – polazeći od počelnih stvari, preko trajanja u bistvovanju na neki način do povratka ishodištu. To je tradicionalna smislenost postojanja koja je, čini se, gotovo potisnuta u galami, brbljanju, bezrječju, i koja je spremna da zaboravi sveta učenja koja ljudskom postojanju podaruju duhovnu suspstancu u svjetsko-povijesnom kontekstu. Sveti topos plodan značenjem otvara prostranstva života, teče kao rijeka kroz njih, kao vokabular. Mahmutćehajić uspijeva oblikovati poseban govor, specifičan iskaz oslobođen svakodnevne praznine ponavljanja fraza otrgnutih od značenja.

Metafizički intoniran iskaz uvijek je na rubu hermetičkog govora. Ljubav prema Bogu pokazuje se kao istraživanje sebe i jastva, vraćanje sebi, meditacije uz Jordan. Odanost prema Božijim vjesnicima Isusu i Muhammedu na putu uzlaženja iz Doline na Brdo i povratka sebi. Čovjek se smatra "putnikom koji se vraća Bogu, a tako i sebi, nema ni mjesta ni

vremena u kojem se ne oslobađa predrasuda." (Mahmutćehajić, 2019. p. 35.) "Bivanje halifom na zemlji" kao izvorno čovjekovo stanje stavlja pred njega iskušenje i odgovornost, on shvata da je ukupnost postojanja "Božije kraljevstvo" ili svijet. Čovjekovo znanje je uvjetno i samo jedan od znakova Božijeg znanja!

U tradicionalanoj starogrčkoj filozofiji kod Aristotela dobili smo znanje da je istina smještena u rečenici ili iskazu kojim se nešto tvrdi ili poriče. Time smo započeli logiku. Ona je podrazumijevala govor o svijetu koji se pridržava zahtjeva istinitosti ili odgovornosti za istinito izricanje. Otad se govor smatra glavnom odlikom čovjeka – on je biće jezika i govora ili *zoon logon echon*. Ovo starogrčko određenje čovjeka Ciceron je preveo u latinski kao *animal rationale*. U oba određenja čovjeka podrazumijeva se *logos* ili *ratio* kao bitno svojstvo čovjeka. I tu počiva logocentrizam! Iz toga je proizašao zapadnoevropski koncept humanističkog razumijevanja čovjeka u kojem on može da usvršava svoje umne sposobnosti. To humanističko razumijevanje bilo je znak povjerenja u čovjeka! U jednom času povijesti ta ideja vođena je iz osnova teologije i čovjekovog odnosa prema Bogu, a drugi put iz filozofije i metafizike kao mišljenja o onome što jeste ili što svemu omogućava da jeste. Naspram dvije povijesne cjeline pojavljuje se pozitivistička neumoljivost gole činjenice ili sirove faktografije kao dominantne scijentizirane slike svijeta koju ne razumijemo i o kojoj mislimo sasvim ograničeno, površno, neprimjereno. Najednom smo zagubljeni između teologije, filozofije i znanosti u bujici znanstveno-tehničke kulture koja određuje bit savremenog svijeta i pokazuje mržnju spram nedohvatljivog metafizičkog. Mahmutćehaijić kazuje:

> "Niko u vremenima oholosti vojovnika naturalističkih i materijalističkih tumačenja svijeta nije očekivao da će se ipak, nakon uzdizanja pismenosti nad usmenošću, dogoditi obrat, da će oni slabašni odsjaji u zapamćenjima obasjati jastva govornika tako da se svi zapisi ipak pokažu kao niži i ovisni o uhu koje sluša i srcu koje pamti. To što je šaputano u kućama pokazalo se moćnijim od glasnih govorenja po trgovima i dvoranama vladajućih sila". (Ibid.. 142.)

To metafizičko šaputanje između oniričkog i hladne pojave povijesnog oko nas pojavljuje se kao *pribježište*, mjesto u koje se može skloniti od strave svijeta, na razmeđu, u neizvjesnosti, u čuđenju. Ono najednom postaje ishodište sveg našeg govorenja, pozivanja, ključne reference po semantičkoj vertikali.

Nema svijesti ni govorenja bez svjesnog i govorećeg čovjeka, ali svijest se ne može omeđiti granicama. Znanje i vjerovanje se ne mogu razdvojiti, suprotstaviti, isključiti, jer su u znanju uvijek znakovi Jednog. Zato Muhmutćehaijić kazuje: "Što čovjek više zna, to je potreba za vejrovanjem očitija. Ali, vjerovanje je neprestano iskušavano tim što je znano". (Ibid.. 20.) Možda je najvažnija i najzagonetnija dvojina između znanog i neznanog? Možda upravo ova dvojina određuje sve naše ljudsko postojanje?

Gužva u bogomoljama, masovni činovi religioznosti, kao da vjera nije intimna i neiskaziva veza s Bogom, svetim i najunutranjijim iskustvom postojanja jednog čovjeka. Mass mobilisation remeti mirenje, spokoj, odanost predanoga, podsjeća na masovnu kulturu kapitalističke epohe u kojoj su mase istrčale na pozornicu svijeta s populističkim ideologijama i oskrnavile sve što podrazumijeva pribranost, misao, duh, mir i ljudsko sabiranje iz rasutosti.

Veličanstvena tišina Sulejmanije u Istanbulu, središnjost Gazi Husrevbegove džamije u Sarajevu ili odvažnost gotičke katedrale u Koelnu, Koelner Dom, čuvaju taj mistični zanos vjerujućeg čovjeka…

Literatura:

Lavić, Senadin (2015). "Fenomenologija andrićevstva", Godišnjak BZK Preporod, str. 531-540.

Lavić, Senadin (2018). "Uz knjigu Rusmira Mahmutćehajića *O antibosanstvu*", u: *Pregled*, br. 3, str. 180-188.

Mahmutćehajić, Rusmir (2012). *Iz Jerusalema: o jednosti, vjesništvu i povratku*, Zagreb: Profil International.

Mahmutćehajić, Rusmir (2015). *Andrićevstvo. Protiv etike sjećanja*, Beograd: Clio.

Mahmutćehajić, Rusmir (2018). *O antibosanstvu: Muke života u tuđim predstavama*, Sarajevo: Conectum.

Mahmutćehajić, Rusmir (2019). *Iz Jordana: o jednosti, vjesništvu i povratku*, Sarajevo: Connectum.

Mahmutćehajić, Rusmir (2024). *Dijaloške glose. Uz knjigu* Islam *Hansa Künga*, Sarajevo: Dobra knjiga.